

XITOIY TILINI O‘QITISHDA INTERFERENSIYA VA UNI BARTARAF ETISH YO‘LLARI

<https://doi.org/10.24412/2181-1784-2023-21-186-191>

Raxmatullayeva D.M.

Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti

***Annotatsiya.** Maqola xitoy tilini o‘rgatishdagi leksik-fonetik qiyinchiliklarning tipologiyasi muammosiga bag‘ishlangan. Maqolada muallif ona tillari va chet tillari lug‘atini qiyosiy o‘rganish bo‘yicha olimlarning fikrlarini yoritadi, interferensiyaning paydo bo‘lish tabiati haqidagi turli tadqiqotchilarning fikrlarini ko‘rib chiqadi, uning xarakterini belgilovchi shartlar majmuini tavsiflaydi. O‘zbek va xitoy tillari turli til oilalariga mansub. Morfologik tasnif nuqtai nazaridan, xitoy tili izolyatsiyalovchi turga kiradi va odatda ushbu turdagi tillarning asosiy xususiyati so‘zlarning o‘zgarishligi va tarkibida rasmiy yoki morfologik elementlarning yo‘qligi hisoblanadi. Bundan kelib chiqadiki, xitoy tili bo‘g‘in, morfema kabi tushunchalar bilan murakkab munosabatda bo‘ladi. O‘zbek tili aglyutinativ tipdagi tillarga mansub bo‘lib, unda so‘zlarning grammatik shakllari (holatlar) affiksatsiya yo‘li bilan yasaladi, ya‘ni. so‘z o‘zasiga standart qo‘shimchalar (tugash) qo‘shish. Xitoy tilini o‘rganuvchi talabalari uchun xitoy tilining lug‘aviy qatlamida yuzaga keladigan qiyinchiliklar toifalari alohida ajratilgan – ular so‘zning tallaffuzi, shakli, ma‘nosi va qo‘llanishi bilan bog‘liq.*

***Kalit so‘zlar:** interferensiya, ichki interferensiya, tillararo interferensiya, fonetika, leksika, iyeroglifika*

Zamonaviy metodologiya ma‘lumotlariga ko‘ra, ikkinchi tilni o‘rganuvchilar tomonidan yo‘l qo‘yilgan xatolar birinchi til ta‘sirining natijasidir. Qiyosiy tilshunoslik muammolari va interferensiya hodisasini U.K. Yusupov, J. Buranov, M. Djusupov, G.X.Bakiyev, V.M. Beldiyan, Chjao Yunping, K.S. Qodirova, E.M. Oxunzyanov, V.G. Gak, Yu.S. Blazhevich, I.A. Sternin va boshqalar o‘gangan.

O‘quvchilarning birinchi tilining xususiyatidan qat‘i nazar, yo‘l qo‘ygan xatolari ichki lingvistik interferensiya deb ataladi. Tillararo interferensiya hodisasini U.K. Yusupov o‘rgangan. Tadqiqotchining fikricha, “tillararo interferensiya nutqda nafaqat normadan og‘ish shaklida namoyon bo‘ladi, har bir tilda (lingvistik nuqtai nazarda) yoki nutq ko‘nikmalarini salbiy o‘tkazish shaklida (psixologik nuqtai nazarda) namoyon bo‘lishi mumkin yoki ona tilining ko‘nikmalarini o‘tkazishga muvaffaqiyatsiz urinish (psixologik nuqtai nazarda), ya‘ni nol shaklida ko‘chirish hisoblanadi.¹

¹Юсупов У.К. Теоретические основы сопоставительной лингвистики. Теоритические основы сопоставительной лингвистики. – Т., 2007. – с. 102.

Olimlarning o'rganilgan nuqtai nazarlari, o'rganilganlarni taqqoslashni qo'llash muammosining turli qarashlarini aks ettiradi. Tillar va interferensiya fenomeni, maqsadga muvofiqligi uchun zarur shart-sharoitlarni yaratadi, o'zbek va xitoy tillari kabi turli tuzilishdagi ikki tilni qiyosiy tahlil qilishda yo'l qo'yiladigan xatolar mohiyatini aniqlash. Xitoy tilini o'rganuvchilar, asosan ona tilining aralashuvi bilan bog'liq interferensiyaga uchraydi. Aynan shu masala yuzasida S.F. Shatilova: “Interferensiya hodisasida ona tilining leksik tizimining ta'siri muqarardir, chunki ona tili tafakkurning boshlang'ich asosi bo'lib, doimiy til bilan quvvatlanadigan amaliyot. Ammo har ikki tildagi so'zlarning qo'llanilishidagi o'xshashlik va farqlarni tushuntirish orqali uni zaiflashtirish va osonroq yengish mumkin” degan.²

Xitoy tili leksika birliklari bilan ishlashda, filologiya yo'nalishi talabalarida talaffuzdagi qiyinchiliklar mavjud bo'ladi, bu ikki tilning fonetik tizimi farqi bilan izohlanadi. Xitoy tili tonallikka ega bo'lgan til, me'yoriy xitoy tili “Putonghua” da mavjud 4 ta ton va yengil ton mavjud. Noto'g'ri talaffuz qilingan ohang noto'g'ri tushunish va so'zning ma'nosini o'zgartirishga olib keladi.³ Putonghuada bo'g'inlar uch qismdan iborat: initsial, final va ton. Unda 1300 dan ortiq turli bo'g'inlar mavjud bo'lib, ulardan 1268 tasi bir bo'g'inli so'zlardir. Xitoy tilida bo'g'in yakka holda talaffuz qilinadi va ma'lum tonga ega bo'ladi, ton o'zgartirilganda esa bo'g'in o'z ma'nosini yo'qotadi va boshqa ma'noga o'zgaradi. Masalan, “maima” so'zining ikkinchi bo'g'ini “mäimá” deb o'qilsa, “narsa sotib olish” ma'nosini anglatadi, “mäimá” deb o'qilganda esa, “narsa sotish” ma'nosini anglatadi. jiēchù– “bog'lash” – “ulamoq” so'zining birinchi va to'rtinchi ohanglari bor, lekin uchinchi va ikkinchi ohanglar bilan talaffuz qilinsa, so'zning ma'nosi jiēchú– “yo'q qilish”, “bartaraf qilmoq” ga o'zgaradi. Bunday misollarni juda ko'p keltirishimiz mumkin. Xitoy tilida ton, so'z ma'nosini farqlash xususiyatiga egaligi bilan initsial va finallardan farq qiladi. Shuning uchun ton doimo tilshunoslar e'tiboridadir, uni o'rganish ishlari nisbatan chuqur olib borilgan.⁴

Interferensiya jarayonida ona tili ko'nikmalari xitoy tili nutqiga o'tkaziladi, o'zbek talabalarining xitoy tilidagi nutqi ona tilida so'zlashuvchilarnikiga qaraganda sekinroq. O'zbek olimi V.M. Beldiyan Bu hodisaga juda to'g'ri baho berib, “interferensiya jarayonida talaba beixtiyor ravishda ona tilining avtomatizmlaridan foydalanadi, unda ko'p yoki kam ongli ravishda stereotiplarni o'rganilayotgan til haqidagi g'oyalar asosida intensiv ravishda ifoda etishga harakat qiladi. Bu stereotiplar eskilaridan kam emas”. Shunday qilib, filologiya fakulteti talabalari duch keladigan qiyinchiliklar xitoy tilining juda murakkab ohang tizimi bilan bog'liq va til ichidagi va tillararo interferensiyada

² Шатилов С.Ф. Методика обучения немецкому языку в средней школе. – М.: Просвещение, 1986. – С.122.

³ Бельдиян В.М. Научно методические проблемы обучения фонетике современного русского языка. – Ташкент: Фан, Переизд. 1996. С. 65

⁴林茂灿·汉语语调实验研究[M]. 北京：中国社会科学出版社，2012.7 第1版：

uchraydi. Ayniqsa, so'zlarning mos bo'lmagan ohanglari nutqini intralingvistik interferensiya, sekin nutqni esa tillararo interferensiya deb hisoblanadi.

Talabalarning xitoy tili pinyin tizimini o'rganishda juda katta qiyinchilik tug'dirmasada, bazi yunmu va shengmu tallaffuzida xatolikka yo'l qo'yadilar. Masalan, xitoy tilidagi "i" finali turli initsialdan keyin yuqori unli, til uchi old unli va til uchi orqa unli kabi talaffuz qilinadi. Bu initsial "zh, ch, sh, r" lar bilan til uchi orqa unli, "z, c, s" lar esa til uchi old qator unlisi shaklida keladi, talabalar bu unlilarni adashtirib qo'llashadi; talabalar "ü" ni to'g'ri talaffuz qila olamiz deb o'ylashsa ham, aslida uni o'zbek tilidagi "u" va ruscha "yu" bilan adashtirishga odatlanib qolishgan; talabalar orasida keng tarqalgan muammo bu orqa burun tovushi va oldingi burun tovushi o'rtasidagi chalkashlikdir, masalan, ular "an" ni "ang", "in" ni "ing", "ian" ni "iang" deb talaffuz qilishadi.

Ko'p talabalar uchun xitoy adabiy tilining ton qiymati(调值)ni o'rganish qiyin emas, lekin ton turini o'zlashtirish ancha qiyin kechadi. Chunki xitoy tilini o'rganish jarayonida chet ellik talabalarda ierogliflarning ton tasnifi hissi mavjud bo'lmaydi. Faqatgina ton orqali iyerogliflarni ajratish juda qiyin, odatda ton, so'zlar birma-bir o'rganiladi va yodlab qolinadi. Ammo bu jarayon juda uzoq davom etadi.

Ma'lumki, xitoy tilida 4 ta ton mavjud. Uning qiymati eng past 1 dan eng yuqori 5 gacha bo'ladi. Har bir ton o'z qiymatiga ega: birinchi ton (阴平 yīnpíng) qiymati 55; ikkinchi ton (阳平 yángpíng) qiymati 35; uchinchi ton (上声 shàngshēng) qiymati 214; to'rtinchi ton (去声 qùshēng) qiymati 51.⁵ Ushbu tonlar o'zgarish xususiyatiga ham ega. Uni modulyatsiya hodisasi (birinchidan keyingi ikkinchi bo'g'inning ohangiga qarab so'zning asl ohangini o'zgartirishi) deb ataladi. Xitoy tilidagi ohanglarning modulyatsiyasi (o'zgarishi) hodisasi so'zning tovush shaklini o'zlashtirishda ma'lum qiyinchiliklarni keltirib chiqaradi. Modulyatsiya asosan besh turga bo'linadi: uchinchi ton o'zgarishi; "一" va "不" tonlarining o'zgarishi; yengil ton o'zgarishi; "啊" va boshqa yordamchi so'zlarning toni o'zgarishi. "一、七、八、不" so'zlari alohida o'qilganda, "一、七、八" birinchi tonda o'qiladi, "不" esa to'rtinchi tonda o'qiladi, gap orasida kelganda keyingi bo'g'inning toniga bog'liq, bunday o'zgarish biroz murakkabdir.

Masalan: 老师, 今天我们学习第一课 (dì yī kè) 吗? Ustoz, bugun birinchi darsni o'rganamizmi? Filologiya talabalar har doim ham ohang modulyatsiyasi qoidasiga amal qilmaydilar, shuning uchun intralingvistik interferensiya kuzatiladi. Ushbu toifadagi qiyinchiliklarni bartaraf etishni o'quvchilarga modulyatsiya qoidalarini yetkazish, shuningdek, ushbu toifadagi qiyinchiliklarni bartaraf etishga yordam beradigan maxsus mashqlar tizimi orqali hal qilish mumkin. Bulardan tashqari, tonlarni o'qitishda nafaqat monosillabik so'zlar, balki talabalarda polisillabik so'zlar va gaplardagi ton kamchiliklarini to'g'irlash kerak. Shu bois,

⁵陈捷. 普通话水平测试与训练[M]. 重庆: 重庆出版社, 2008.12: 2.

bog‘lanib kelgan tonlarni o‘qitish muhimdir. Bunda interferensiya hodisasini mobil telefon orqali yozib olish va bosqichma-bosqich o‘qitish (masalan, to‘rtta ton——monosillabik so‘zlarni o‘qish——polisillabik so‘zlarni o‘qish——gaplarni o‘qish——matn o‘qish) metodlari bilan bartaraf etish mumkin.⁶

Xitoy tili iyerogliflarini yozishdagi qiyinchiliklar (iyerogliflarni ketma-ket yozish qoidalari). Yuqorida aytib o‘tganimizdek, yozuvi harflarga asoslangan mamlakatlar talabalari uchun ieroglif yozish qiyinroq. Buning sababi shundaki, alifbo yozuv tizimlarida grafik nominatsiya “tovush - harf (harflar birikmasi) - ma‘no” bog‘lanishini o‘rnatish asosida quriladi, iyeroglif nominatsiyasi esa “belgi - ma‘no” aloqasini o‘rnatadi. Iyeroglif - bu xususiyatlar va grafik elementlarning turli kombinatsiyalaridan iborat butun sxema.⁷

Xitoy tili iyerogliflarini yozishning o‘ziga xos qat‘iy yozuv namunalari bor, masalan, avval gorizontaal chiziq, keyin esa vertikal yoziladi; birinchi navbatda, chap tomon yoziladi, keyin - o‘ng va hokazo. Ushbu xususiyatlar va ularni izchil yozish qoidalariga qo‘shimcha ravishda, talaba 214 ta grafik elementni (aniqlovchi kalitlarni) o‘zlashtirishi kerak.

Agar universitetda o‘qishning birinchi yilida xitoy tili savodxonligi asoslariga katta e‘tibor berilsa, keyingi bosqichlarda talabalar xitoy tilining leksik birligining vizual tasviri bo‘lgan yangi iyerogliflarni doimiy ravishda o‘zlashtiradilar. Filologiya talabalari to‘rt yillik o‘qish davomida taxminan 3000 dan 5000 gacha belgilarni o‘zlashtirishlari kerak. Ko‘pincha ular o‘xshash determinant kalitlari bo‘lgan belgilarda xato qilishadi, masalan, "眼睛" - yǎnjīng - "ko‘z" so‘zi o‘rniga ular "眼镜" - yǎnjìng - "ko‘zoynak" so‘zini yoki "旅游" - lǚyóu – “sayohat” - "sayohat qilmoq" so‘zi o‘rniga "游泳" - yóuyǒng – “suzmoq” yozadilar va boshqalar.

Biroq, filologiya talabalari iyeroglif yozish qoidalari asoslarini dastlabki bosqichda o‘zlashtirgan bo‘lishlariga qaramay, ularda xitoy yozuvi me‘yorlaridan og‘ish holatlari hamon uchrab turadi, masalan, bihua ”笔画(bi hua)” larni ketma-ket yozish qoidalariga rioya etilmagan, murakkab bihua talablarga javob bermaydi. Xitoy yozuvi talabalariga ko‘ra ilgmoq bilan singan chiziq (bihua) lar o‘tkir burchaklarga ega bo‘lishi kerak, xitoyshunos talabalar esa ularni silliq o‘tish bilan belgilaydilar, o‘tkir burchaklar hosil qilmaydilar va hokazo.

Filologiya talabalari uchun biz aniqlagan qiyinchiliklar xitoy tilining yangi so‘zlarini yaratishda qo‘shimcha to‘siqlarning maxsus xitoy iyeroglif yozuvi yaratilganidan dalolat beradi va intralingvistik interferensiyaning paydo bo‘lishiga olib keladi.

O‘zbek o‘quvchilari uchun jiddiy qiyinchiliklardan yana biri Xitoy leksik tizimidagi sinonimiya hodisasidir. Masalan, “知道” – zhīdào – “bilmoq” (biror narsa

⁶ Рахматуллаева, Д. М. (2021). 浅谈汉语声调教学问题. Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, 1(Special Issue 1), 344-348.

⁷ Кочергин И.В. Очерки методики обучения китайскому языку. Научное издание. – М.: Муравей, 2000. – с.27.

haqida tasavvurga ega bo'lmoq, ma'lumotga ega bo'lmoq) fe'lining sinonimi “认识” – “bilmoq” fe'lidir (shaxsan, tashqi belgilar bilan). Har ikkala xitoycha fe'l o'zbek va rus tillariga bir xil “bilmoq”, “знать” so'zlari bilan tarjima qilingan bo'lsada, ular semantik jihatdan turlichadir: 你们知道多少汉字? -Nimen zhīdào duōshǎo hànzi? – Sizlar nechta ieroglif bilasizlar? – Сколько иероглифов вы знаете? Tarjima ona va rus tillari me'yorlariga to'g'ri kelishiga qaramay, xitoy tilida bunday qo'llanish xato bo'ladi. Demak, yuqoridagi misol o'quvchilar o'rtasida yuzaga keladigan tipik tillararo interferensiyani ko'rsatadi. Uning to'g'ri shakli quyidagicha bo'lar edi: 你们认识多少汉字? –Nimen rènshì duōshǎohànzi? – Сколько иероглифов вы знаете? – Sizlar nechta ieroglif bilasizlar? Yana bir misolni ko'rsatamiz: o'zbek tilidagi “sayohat” – “путешествие” va “sayohat qilmoq” – “путешествовать” so'zlari xitoycha uchta fe'lga mos keladi: 1.旅行 – lǚxíng; 2.旅游 – lǚyóu; 3.游览 – yóulǎn, lekin ularning gapda qo'llanishi safar maqsadiga bog'liq.

Xitoy tili lug'atida bu sinonimlar quyidagicha izohlanadi: 旅行 – lǚxíng – 为了办事或游览, 从一个地方到另一个地方 (多指比较远的的地方) – Ish safari yoki bir manzildan boshqa joyga sayohat qilish uchun (uzoq masofalarni ko'rsatganda ishlatiladi) Bu so'zning sinonimi “旅游” lǚyóu (外出旅行游览), ma'nosi “sayohat”, “turizm” “sayohat qilmoq”. Sayohat, turizm maqsadida jo'nab ketish. Bu so'zlarning yana bir sinonimi 游览 – yóulǎn – sayohat qilish, ekskursiya qilish, kashf qilish (остопримечательности, пейзаж, город) – sayohatqilmoq, ekskursiya qilmoq. Bu uchala fe'l “путешествовать” “sayohat qilmoq” ma'nosi bilan birlashgan bo'lsa-da, ularning qo'llanish doirasi sayohat maqsadiga bog'liq bo'lib, shunga ko'ra, talabalar uchun ham qiyinchiliklar yuzaga keladi. Masalan: «你们在中国都旅行/旅游了什么地方? » – «Nimen zài zhōngguó dōulǚxíng/lǚyóule shénme dìfāng». Bunday holda, aniq intralingual interferentsiya namoyon bo'ladi. Ushbu jumlaning to'g'ri shakli quyidagicha bo'ladi: 你们在中国都游览了什么地方? – Nimen zàizhōngguó dōu yóulǎnle shénme dìfāng? Какие места Китая вы посетили? – Sizlar Xitoyning qaysi joylarini sayohat qilgansizlar?

O'zbek tilidagi “qiymoq”, “taqmoq” va “yechmoq” fe'llari xitoy tilidagi to'rtta fe'lga mos keladi. Masalan, bosh kiyim, sharf, soat, marjon va boshqa zargarlik buyumlarini kiyish va yechish holatlarida “戴” – “dài” va “摘” – “zhāi” fe'llari qo'llaniladi. Kiyim-kechak, poyabzal kiyishda xitoy tilidagi “穿” – “chuān” “kiymoq” va “脱” – “tuō” – “yechmoq” fe'llari ishlatiladi. Ularni quyidagi misollarni ko'rib chiqamiz: filologiya fanlari talabalarining yuqorida qayd etilgan fe'llarni qo'llashda duch keladigan qiyinchiliklari: “她穿了帽子” – “Tā chuānle màozi” “U bosh kiyimini kiydi” (noto'g'ri), uning to'g'ri shakli: “她戴了帽子” – “Tā dài le màozi” “Он надел шапку” “U bosh kiyimini kiydi” yoki boshqa bir misol bilan ko'rsatamiz: “他脱了帽子” – “Tā tuōle màozi” “U bosh kiyimini yechdi” – fe'l “脱”

– “tuō” – “yechmoq” noto‘g‘ri qo‘llangan, to‘g‘ri shakl: “他摘了帽子” – “Tā zāile màozi” “U bosh kiyimini yechdi”.

Shunday qilib, xitoy tilida juda ko‘p sonli sinonimlarning mavjudligi filologiya yo‘nalishi talabalari uchun ma‘lum qiyinchiliklarni keltirib chiqaradi, bunga qarshi ham til ichidagi, ham tillararo interferensiya paydo bo‘ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Юсупов У.К. Теоретические основы сопоставительной лингвистики. Теоритические основы сопоставительной лингвистики. – Т., 2007. – с. 102.
2. Шатилов С.Ф. Методика обучения немецкому языку в средней школе. – М.: Просвешчение, 1986. – С..122.
3. Бельдиян В.М. Научно методические проблемы обучения фонетике современного русского языка. – Ташкент: Фан, Переизд. 1996. С. 65
4. 林茂灿. 汉语语调实验研究[M]. 北京：中国社会科学出版社，2012.7 第1版：9
5. 陈捷. 普通话水平测试与训练[M]. 重庆：重庆出版社，2008.12：2.
6. Рахматуллаева, Д. М. (2021). 浅谈汉语声调教学问题. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 1(Special Issue 1), 344-348.
7. Кочергин И.В. Очерки методики обучения китайскому языку. Научное издание. – М.: Муравей, 2000. – с.27.
8. Интерференция при обучении китайскому языку и способы ее преодоления. *Востоковедения*, 2(2), 77-89.